

[bin/irbis_nbu/cgi/irbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=gileva_2019_142\(1\)_39](http://bin/irbis_nbu/cgi/irbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=gileva_2019_142(1)_39) [in Ukrainian].
Yunenko, 1925 – Yunenko S. Nash KNS [Our CPP] // Robitnyche-selianska pravda. 1925. 16 sichnia. № 9. S. 3 [in Ukrainian].

УДК 94:81'373.21](477.65-21 Зінов'євськ) «1924»

Олександр ЧОРНИЙ
orcid.org/0000-0001-5169-3554
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
(Україна, Кропивницький)
komandarmus12@gmail.com

1924 : ЄЛИСАВЕТГРАД – ЗІНОВ'ЄВСЬК. ХРОНІКА ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ

Радянська топонімія в СРСР, що прокотилася в 1920-х – 1930-х роках, значно вплинула на формування в межах усієї країни тисяч нових географічних назв, якими увічнювалися вожді РКП(б) – ВКП(б). Широкомасштабне перейменування у 1920-х – 1930-х роках охопило і радянську Україну. Укорінену радянську топонімію в УСРР–УРСР вдалося частково ліквідувати лише у 2015–2016 роках під час декомунізації в Україні. Серед великих міст на території радянської України одним із перших було перейменовано Єлисаветград. 7 серпня 1924 року воно отримало назву Зінов'євськ, на честь діяча більшовицької партії Г. О. Зінов'єва.

У дослідженні вперше на основі архівних документів та матеріалів місцевої газети «Червоний шлях» названо ініціаторів перейменування, а також відтворено подробиці «вибору» нового «революційного» імені для «пролетарського» міста. Автор довів, що поштовхом до зміни назви Єлисаветграда стала смерть В. І. Леніна та перейменування на його честь Петрограда в Ленінград, що ініціатива щодо перейменування Єлисаветграда належала місцевим партійним функціонерам, що нова назва Зінов'євськ була узгоджена з самим Г. О. Зінов'євим задовго до офіційного перейменування міста постановою ЦВК СРСР, що він радо вітав увічнення свого імені та високо оцінював факт набуття містом нової назви, що перейменування 1924 року з часом спровокувало повторні перейменування у 1934 та 1939 роках.

Аналіз процедури перейменування та методів переконування містян, що нова назва дасть можливість усім «жити по-новому», дозволяє зрозуміти болісність декомунізації та небажання її реалізації у 1990-х – у середині 2010-х років.

Ключові слова: партія, більшовики, місто, перейменування, Єлисаветград, Зінов'євськ, П. П. Амосов, Г. О. Зінов'єв.

Oleksandr CHORNYI,
Candidate of Sciences in History
Associate Professor
of the Department of the History of Ukraine
Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State Pedagogical University
(Ukraine, Kropivnitsky)
komandarmus12@gmail.com

1924: YELYSAVETGRAD – ZINOVYEVSK. CHRONICLE OF RENAMING

The Sovietization of toponymy in the USSR, which took place in the 1920-s and 1930-s, significantly influenced the formation of new names of cities, villages, towns, squares, streets and other geographical objects. The result was the emergence of thousands of new geographical names throughout the country, which perpetuated the leaders of the RCP(b) – VKP(b). The large-scale renaming in the 1920-s and 1930-s also covered Soviet Ukraine. The introduction of Soviet toponymy in the USSR became a significant domestic problem after Ukraine gained independence. The Soviet legacy in toponymy partially eliminated only in 2015–2016 during decommunization in Ukraine.

Among the large cities in Soviet Ukraine, Yelysavethrad was one of the first to rename. On August 7, 1924 the city named Zinovievsk in honor of the Bolshevik Party activist Grigoriy Ovsievich Zinoviev (Ovsiy-Gershen Aronovich

Radomyslsky). This was the second time in the history of the USSR that a geographical object named after a still-living leader.

To understand the logic and actions of the party leadership on Soviet toponymy in the USSR and the union republics, the author in the proposed study reconstructed in detail the events surrounding the preparation and renaming of Yelysavethrad to Zinovievsk. The author first named the initiators of the renaming, and introduced the details of «choice» of a new «revolutionary» name for the «proletarian» city. The research based on archival documents and materials of the newspaper «Red Way», which in the 1920-s was the main media in the city.

The author proved that the impetus for changing the name of Yelysavethrad was the death of V. Lenin and the renaming of Petrograd in his honor in Leningrad. The initiative to rename Yelysavethrad belonged to local party functionaries. The new name Zinovievsk was agreed with G. Zinoviev before the official renaming of the city, a resolution of the CEC of the USSR that Comrade Zinoviev welcomed the perpetuation of his name and praised the fact that the city acquired a new name, that the renaming in 1924 eventually provoked renaming in 1934 and 1939. The researcher cited a number of extensive quotations from relevant documents and materials that help to present the general atmosphere and party rhetoric around the issue of renaming the city.

An analysis of the renaming procedure and methods of convincing citizens that the new name will allow everyone to live in a new way allows us to understand the problems of decommunization and the reluctance to implement it in the 1990-s – mid-2010-s.

Key words: party, Bolsheviks, city, renaming, Yelysavethrad, Zinovievsk, P. Amosov, G. Zinoviev.

Постановка проблеми. З утворенням СРСР партія більшовиків запустила механізм впливу на культурні процеси в країні, результатом яких мала стати тотальна віра радянських людей в краще майбутнє до якого їх поведе правляча партія та її вожді. Вождізм серед прихильників РКП(б)–ВКП(б) почав формуватися ще під час боротьби за встановлення радянської влади на території колишньої Російської імперії. Формування віри в провідників партії та використання її, як засобу впливу на пересічних громадян з метою перетворення їх на радянських людей, стало своєрідним трансформованим варіантом моделі віри в «доброго і справедливого царя». На початку 1920-х років більшовики почали активно використовувати образи своїх лідерів для пропагування переваг радянської влади та ідеї панування світового пролетаріату. Якщо до утворення СРСР у прихильників більшовицької ідеології влада асоціювалася з багатьма лідерами РКП(б)–ВКП(б), то вже з 1922 року на недоторканого авторитета для них почав перетворюватися В. І. Ленін. Довкола його постаті почав формуватися культ, появи якого сприяв сам Ілліч (Шалаєва, 2013: 104). Більшовикам культ Леніна потрібен був для повної легітимації їхньої влади на всіх підконтрольних територіях та поміж усіма верствами населення. Правляча партія у такий спосіб намагалася встановити тісний емоційний зв'язок і зі своїми симпатиками, і з тими, хто зі сторони споглядав за політичними процесами в країні. Смерть В. І. Леніна у січні 1924 року неабияк посприяла формуванню подальшого культу довкола його постаті і справ. Кончина більшовицького вождя стала поштовхом до широкомасштабної радянзації топонімії в межах усього СРСР. Як показав час, це стало дієвим кроком і в справі легітимації більшовицької партії по всьому СРСР, і для пропаганди радянської влади, як влади робітників і селян. Наслідки радянзації топонімії в межах радянської України не вдалося повністю подолати, навіть, через 30 років після розпаду СРСР та проведеної в Україні у 2015–2016 роках декомунізації. Для прикладу, в Україні Кіровоградська область й досі іменується на честь діяча більшовицької партії С. М. Кірова, а в назві Дніпропетровської області увічнений Г. І. Петровський – ще один одіозний функціонер ВКП(б)–КП(б)У.

Досить потужним радянським маркером в УРСР та Україні було місто Кіровоград (з 2016 року – Кропивницький), яке в радянський час офіційно перейменовувалося тричі. У 1924 році історична назва міста – Єлисаветград була замінена на Зінов'євськ, 1934 року – на Кірово, а 1939 року – на Кіровоград. Знаковим для розуміння проблеми радянзації топонімії в УСРР в 1920-х роках є приклад перейменування міста Єлисаветграда в Зінов'євськ у 1924 році, якому присвячена пропонована публікація.

Аналіз досліджень щодо окресленої проблеми засвідчує, що вона не була предметом окремої наукової розвідки, оскільки Г. О. Зінов'єв, на честь якого було перейменовано місто, був репресований та розстріляний. Нічого з цього приводу не повідомляє і академічне видання «Історія і міст сіл УРСР. Кіровоградська область» (Історія, 1972: 81–124). Автори нарису про Кіровоград (П. М. Безтака та О. Ф. Нагорний), керуючись методичними порадами редколегії видання, торкаючись історії міста 1920-х – 1930-х років, подали матеріали так, що місто «за клопотанням трудящих» у 1934 році було перейменовано в Кірово (Історія, 1972: 106), а до того ніби то мало назву Єлисаветград.

Не користувалася популярністю окреслена проблема і в середовищі кіровоградських-кропивницьких краєзнавців. Серед останніх увага проблемі перейменування міста у 1924 році й досі приділяється лише як до факту зміни назви міста. Єдина краєзнавча розвідка С. І. Шевченка, яка містить деякі подробиці зміни назви міста у 1924 році, була опублікована в газеті «Молодий комунар» 1988 року (Шевченко, 1988). Автор порушив проблему на фоні реабілітації Г. О. Зінов'єва у липні 1988 року.

Виходячи із зазначеного вище, глибоке, аналітичне дослідження проблеми перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ є актуальним, оскільки дозволяє глибше зрозуміти природу та мету радянзації топонімії в УСРР–УРСР, а також відновити малодосліджений епізод з історії міста.

Мета статті полягає в детальній реконструкції подій, пов'язаних з перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ у 1924 році. Реалізація мети стала можливою шляхом комплексного вивчення проблеми в контексті синхронних подій республіканського та союзного значення.

Джерельною базою для підготовки дослідження стали документи з історії окресленої проблеми, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області та матеріали, що були опубліковані у 1924 році в газеті «Червоний шлях», яка була не лише друкованим «органом Єлисаветградського окркомун, окрвиконкому КП(б)У й окрпрофбюро», а й головним періодичним виданням міста. Практично всі використанні матеріали введені до наукового обігу вперше.

Виклад основного матеріалу. Смерть В. І. Леніна 21 січня 1921 року відразу ж викликала серед соратників вождя ідею помпезного увічнення його імені. Але більшовики переслідували ще одну мету – ідеологічного впливу на громадян, як засобу формування в найближчому майбутньому монолітного суспільства «радянських людей», готових боротися за перемогу світової пролетарської революції. У цьому контексті знаковою є промова М. І. Калініна,

виголошена на II з'їзді рад СРСР 26 січня 1924 року, в якій він обґрунтував ідею перейменування Петрограда в Ленінград тим, що «Червоний Петроград є колискою пролетарської революції», що місто є «першою цитаделлю радянської влади», що воно має носити ім'я її творця (Второй, 1924: 54–55). Промова М. І. Калініна та пропозиція Петроградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів була одностайно підтримана делегатами і 26 січня 1924 року (за день до поховання В. І. Леніна) Петроград було перейменовано в Ленінград. Після цього в багатьох містах РРФСР та союзних республік наприкінці січня – на початку лютого 1924 року масово відбулися збори партійних активів на фабриках і заводах, учасники яких тотально «вимагали найскорішого перейменування» ряду міст на честь Леніна. ЦВК СРСР фактично був завалений такими «пропозиціями-вимогами». Практично в усіх зверненнях пропозиції нових назв були однаковими або однотипними – Ленінськ, Ленінське, Ілліч, Ульянов, Ульяновськ. І лише деякі з них вирізнялися оригінальністю, на зразок – Ленінодар або Ленінбург (Вержбиньски, 2012: 105).

Не стали осторонь топонімічної ленінізації і «пролетарі» з Єлисаветграда. За ініціативи директора заводу «Червона Зірка» П. А. Заривайка робітники підприємства поставили питання про перейменування міста, обравши для нього нову назву – Ленінськ (К переименованию, 1924b: 2). Але реалізація цієї ідеї не набула актуальності, оскільки ЦВК СРСР, зіштовхнувшись з сотнями подібних побажань, змушений був відмовитися від огульної практики перейменувань на честь В. І. Леніна. Уже 5 лютого 1924 року в СРСР було прийнято постанову «Про перейменування міст, вулиць, закладів і т.д. у зв'язку зі смертю В. І. Ульянова-Леніна», якою без попереднього узгодження з Президією ЦВК СРСР перейменування на честь вождя категорично заборонялося (Дамбуев, 2015: 291), аби масово не наплодити в СРСР географічних ленінізмів. Це могло створити великі проблеми для транспорту, пошти та засобів зв'язку у межах усєї країни. 1924 року імені вождя були удостоєні лише міста Ульяновськ (до того Симбірськ) та Ленінакан (до того Олександрополь). Але попит на «революційні» назви більшовики все ж почали задовольняти, маркуючи простори СРСР радянськими топонімами, увічнюючи інших більшовицьких лідерів та різномасних борців за світле майбутнє. Фактично в середині – у другій половині 1920-х років в країні була започаткована політика радянської топонімії.

Повторно до ідеї перейменування міста в Єлисаветграді повернулися в березні–квітні 1924 року. Серйозно цим питанням зайнявся Єлисаветградський окружний комітет КП(б)У та її окружний виконавчий комітет. Відповідно очолювані у 1924 році Петром Пилиповичем Амосовим та Григорієм Павловичем Радченком.

Саме П. П. Амосов (перша особа в окружному комітеті КП(б)У) розгорнув широку роботу, щодо перейменування Єлисаветграда та повторно обґрунтував необхідність цього. Основним мотивом для зміни назви міста П. П. Амосов вбачав у тому, що воно «іменується ганебною та неревольюційною назвою» (ДАКО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 36). За результатом обговорення

можливого перейменування Єлисаветграда у березні–квітні 1924 року в партійних колах окружного комітету, окружного виконавчого комітету, окружного комітету профспілки та в колективі заводу «Червона Зірка» було визначено ряд можливих і, саме головне, «революційних» назв для міста. Найбільш популярними стали Зінов'євськ, Троцьк, Левград, Ілліч.

З метою втілення в життя ідеї перейменування міста була створена спеціальна комісія, до якої увійшли П. П. Амосов, Г. П. Радченко, А. В. Дейниченко (голова окружного профспілкового бюро), М. Г. Когут (голова окружного комітету незаможних селян), П. О. Бржезінський (завідувач відділом комунального господарства окрвиконкому), М. О. Сенічкін (окружний військовий комісар), З. К. Гуревич (секретар окружного комітету комуністичного союзу молоді), І. Л. Ронес (завідувач відділом агітації та пропаганди окружного комітету партії), М. М. Кортунів (завідувач окружного земельного управління), Д. А. Агронов (секретар окрвиконкому) та П. М. Парфьонов (завідувач інформаційним відділом окружного комітету партії). Головою комісії з перейменування був обраний заступник голови окрвиконкому М. К. Іванов (ДАКО. Ф. Р-250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 13-14.).

Комісія вирішила винести питання про перейменування міста на обговорення під час роботи 8-ї окружної партійної конференції, яка мала відбутися 23-26 квітня 1924 року.

23 квітня (в день відкриття конференції) Єлисаветградський окрвиконком розіслав усім головам райвиконкомів обіжник (лист) № 6475 за підписом голови окрвиконкому Г. П. Радченка та секретаря Д. А. Агронова, у якому було поставлено завдання визначитися з вибором нової назви для Єлисаветграда (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 1 а). Головам райвиконкомів пропонувалося обговорити на розширених засіданнях райвиконкомів, районних комітетів незаможних селян разом із представниками сільрад можливість перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ (на честь Г. О. Зінов'єва) або в Левград (на честь Л. Д. Троцького).

23-24 квітня 1924 року в Єлисаветграді в приміщенні Першого радянського театру працювала 8-а окружна партійна конференція (Открытие, 1924: 2), делегати якої обговорили стан сільського господарства і промисловості в окрузі, питання партійного будівництва в Єлисаветграді та селах округи, оцінили роботу комуністичного союзу молоді та оновили склад окружного комітету КП(б)У (ДАКО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 6-34). Питання перейменування міста в основний порядок денний роботи конференції не було включене (Амосов, 1924: 1). Воно розглядалося 24 квітня і було запропоноване для розгляду з голосу, коли мали обговорюватися дрібні проблеми в «різному» (ДАКО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 15-35).

Щодо перейменування міста виступив голова окружного комітету КП(б)У Петро Пилипович Амосов. Він зазначив, що перейменування Єлисаветграда вже давно заплановане радянськими органами, що місто має отримати «революційну» назву, що трудящі міста «принципово висловилися» за його перейменування. Також доповідач констатував, що в місті серед робітників стосовно нової назви сформувалося дві пропозиції – перейменувати

Єлисаветград в Зінов'євськ або ж дати місту нову назву Левград. При цьому доповідач наголосив, що назву Зінов'євськ підтримує більшість трудящих, оскільки «товариш Зінов'єв» народився в Єлисаветграді, а назва Троцьк не така популярна і не користується підтримкою більшості, оскільки «товариш Троцький» народився у Бобринці. Підсумовуючи сказане, П. П. Амосов наголосив, що «ми висловлюємося за першу пропозицію, за Зінов'євськ» (ДАКО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 36)

На противагу П. П. Амосову виступили директор заводу «Червона Зірка» П. А. Заривайко та заступник голови Єлисаветградського окрвиконкому М. К. Іванов (той, що очолював комісію з перейменування міста), які дозволили собі не погодитися з позицією основного доповідача. П. А. Заривайко запропонував перейменувати Єлисаветград в Ілліч. У цьому плані його позиція щодо найменування міста на честь В. І. Леніна залишилася незмінною, оскільки саме він першим серед партійних функціонерів міста та округи висловив ідею замінити назву Єлисаветграда на «революційну».

М. К. Іванов теж не погодився з П. П. Амосовим і виступив з пропозицією дати місту назву Троцьк. Обидва варіанти – і Левград, і Троцьк передбачали увічнення Л. Д. Троцького, але назва Троцьк виглядала більш «революційно».

Факт виступів П. А. Заривайка та М. К. Іванова ставить під сумнів твердження П. П. Амосова про те, що назву Зінов'євськ підтримувала більшість трудящих. До того ж, П. А. Заривайко висловив не лише свою позицію, а й думку робітників заводу «Червона Зірка», який у 1920-х роках значною мірою був містоутворюючим підприємством у Єлисаветграді. Та й популярність В. І. Леніна і Л. Д. Троцького у 1924 році серед членів ВКП(б)–КП(б)У та тих, хто їм симпатизував, була значно більшою, ніж постать Г. О. Зінов'єва. Не дивлячись на це, делегати ухвалили перейменувати місто в Зінов'євськ (ДАКО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 36), «йдучи на зустріч побажанням робітників і селян округи». Принагідно варто наголосити, що думка селян щодо цього ще була невідомою, оскільки реакції на згаданий лист за № 6475 Єлисаветградського окрвиконкому з райвиконкомів округи ще не надходило.

Виходячи з цього, можемо припустити, що бажання перейменувати місто в Зінов'євськ – це бажання очільника окркому П. П. Амосова та його найближчого оточення. Наше припущення ґрунтується на тому, що П. А. Заривайко виступив на конференції не для красного слівця і не на замовлення. Справа в тім, що він був, як тоді писали, «палким ленінцем» і до того, як перейшов на партійну і господарську роботу встиг послужити комісаром в армії, навіть, брав участь в обороні Царицина (Заривайко, 1987: 209). До того ж Г. О. Зінов'єв, як уродженець міста, його мешканцем був невідомий. Це доводить той факт, що газета «Червоний шлях» після конференції кілька разів зверталася до жителів Єлисаветграда надати в редакцію матеріали про Г. О. Зінов'єва, про його життя та роботу в місті, спогади про нього, аби розмістити в спецвипуску газети, який мав побачити світ «в день перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ» (От редакции, 1924а: 1; От редакции, 1924б: 1; От редакции, 1924с: 1; От редакции, 1924д: 1).

Опираючись на ухвалу 8-ї окружної партійної конференції щодо

перейменування міста, П. П. Амосов отримав карт-бланш стосовно зміни назви Єлисаветграда у найближчому майбутньому.

У цій частині запропонованого дослідження варто сказати кілька слів і про самого ідеолога перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ – «товариша Амосова». У середовищі краєзнавців міста його й досі вважають робітником заводу «Червона Зірка», який «полум'яно» і вдало закликав перейменувати місто під час роботи окружної партійної конференції. Мало того, окремі «знавці» теми по старій радянській традиції й досі називають його «делегат Амосов» (Матівос, 2004: 60-61), ніби в нього не було ні імені, ні по батькові. Тим часом партійна картка на товариша Амосова Петра Пилиповича свідчить, що він був уродженцем Смоленщини, що народився 1897 року, що очолив Єлисаветградський окружний комітет КП(б)У в жовтні 1923 року, що до того брав участь у подіях Лютневої революції та Жовтневого перевороту в Петрограді у 1917 році (ДАКО. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 5), попрацював на партійній роботі в Пензенській та Одеській губерніях, в Петрограді, Одесі, Балті та Миколаєві (ДАКО. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 23). Працюючи на різних партійних посадах, брав участь у викачуванні хліба на півдні України та чистці радянського апарату у складі робітничо-селянських інспекцій. Будучи уповноваженим особливої комісії по продовольству в Балтському повіті Одеської губернії, став причетним до організації голоду на півдні України. Власноручно заповнені анкети теж дозволяють додати характеристики «товаришу Амосову». Для прикладу, в графі «національність» він указав «великорос», а щодо освіти зазначив – «образование нисшее» (ДАКО. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 22–23). Як бачимо, це був доволі третій калач в партійній організації міста та округи.

Проаналізувавши ситуацію, що склалася на конференції під час обговорення питання про перейменування, П. П. Амосов почав діяти. 28 квітня 1924 року було скликано пленум Єлисаветградської міської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, на якому було прийнято постанову про перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ. 3 травня на засіданні Єлисаветградського окрвиконкому було ухвалено аналогічне рішення. 5 травня таку ж постанову було прийнято на пленумі 5-го окружного з'їзду профспілок Єлисаветградщини (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 10а–11).

5 травня Єлисаветградський окрвиконком направив листа за № 5376 до Одеського губвиконкому, яким ознайомив губернське партійне керівництво із ситуацією, що склалася довкола перейменування міста та висловив клопотання перейменувати Єлисаветград в Зінов'євськ (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 8).

З 7 травня на адресу комісії з перейменування міста почали надходити рішення щодо вибору нової назви міста з районів. З 13 районів, що входили до складу Єлисаветградської округи в 1924 році, ухвали надійшли лише з 5 (Новоукраїнського, Компаніївського, Новомиргородського, Великовисківського та Злинського), також свої рішення надіслали Глодоська та Розсоховатська сільські ради (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 2, 4, 6, 16, 18, 20, 21). Усі названі райвиконкоми та сільські ради підтримали назву Зінов'євськ.

Для дискредитації назви Єлисаветград завідувачу відділу агітації та пропаганди (агітпропу) Єлисаветградського окружного комітету КП(б)У І. Л. Ронесу було доручено розробити відповідні матеріали для широкого використання під час партійних та профспілкових зборів, для читання публічних лекцій на підприємствах та публікації в пресі.

Паралельно з цими подіями, П. П. Амосов та М. К. Іванов зустрілися в Харкові з Головою Всеукраїнського ЦВК Г. І. Петровським і Народним комісаром юстиції УСРР М. О. Скрипником та узгодили перейменування з ними. На переговорах Г. І. Петровський підтримав та схвалив ідею і бажання П. П. Амосова (К переименованию, 1924b: 2).

23-31 травня 1924 року у Москві відбувся XIII з'їзд ВКП(б), делегатом якого від Єлисаветградської округи був П. П. Амосов. Під час роботи з'їзду він особисто зустрівся з Г. О. Зінов'євим та ознайомив його з тим, що робітники і селяни Єлисаветградщини «категорично вирішили назвати округу і місто на його честь» (К переименованию, 1924b: 2). За словами того ж П. П. Амосова «товариш Зінов'єв посміхнувся і сказав, що він згоден».

Заручившись підтримкою Г. І. Петровського, М. О. Скрипника і самого Г. О. Зінов'єва, очільник Єлисаветградського окружного комітету партії почав діяти ще активніше. У червні 1924 року газета «Червоний шлях» почала друкувати підготовлені окружним агітпропом, дискредитуючі стару назву, матеріали, зміст яких зводився до того, що місто більше не може носити «ганебну і нереволюційну» назву, що робітники і селяни більше не можуть «терпіти і не хочуть чути на кожному кроці найгіршу назву з усіх найгірших», яка увічнює розпусну царицю Єлисавету, яку після смерті «причислили до лику святих», що перейменування – це спосіб «вичистити огидне минуле» з повсякденного вжитку «трудового народу», який впевнено розбудовує своє майбутнє, що назва Зінов'євськ – це честь для міста, оскільки «товариш Зінов'єв – провідник Ленінізму» (Агітпроп, 1924: 2; К переименованию, 1924a: 3). Як бачимо, ці словесні маніпуляції були розраховані на тих, хто вже чітко став на шлях руйнування «старого світу до кінця аби потім на його руїнах збудувати новий».

11 червня 1924 року на засіданні комісії по перейменуванню міста та округи з Єлисаветграда в Зінов'євськ було прийнято рішення приурочити перейменування відкриттю 5-го Конгресу Комінтерну та просити ВУЦВК надіслати телеграфом на адресу комісії постанову про перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ до відкриття Конгресу, який, як відомо, працював у 1924 році у Москві з 17 червня по 8 липня (Коммунистический, 1969: 220). Також комісія ухвалила в день перейменування міста випустити спецвипуск газети «Червоний шлях», присвячений «товаришу Зінов'єву», до дня перейменування окружному комітету спеціальною директивою зобов'язати всіх очільників райвиконкомів, промислових підприємств та кооперативних організацій в обов'язковому порядку виготовити нові вивіски, печатки та штампи. Окрім того, очільникам райвиконкомів довести до відома, що в усіх «заштатних містах і містечках» під час розпланування вулиць «виділити одну» для найменування на честь «товариша Зінов'єва». Також було визначено

провести святкування перейменування не лише в місті, а й по всій окрузі, в тому числі і по селах (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 14).

Того ж дня М. К. Іванов відправив телеграму до ВУЦВК з проханням дозволити перейменувати Єлисаветград в Зінов'євськ, оскільки перейменування приурочено відкриттю 5-го Конгресу Комінтерну (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 15). Через кілька днів все той же «товариш Іванов» повторно звернувся до Г. І. Петровського з проханням «прискоритися з відповіддю» щодо перейменування міста до дня відкриття Конгресу (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 22), а також повторно 24 червня звернувся до Одеського губвиконкому з проханням посприяти у вирішенні того ж питання (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 26). Активності П. П. Амосову та членам комітету з перейменування міста додавав ще й той факт, що 6 червня 1924 року в УСРР м. Юзівка було перейменоване в м. Сталін (Постановление, 1924b: 199).

Не дивлячись на таку активність ініціаторів надання місту «революційної» назви, ВУЦВК лише 4 липня о 13:55 надіслав телеграму до окрвиконкому, в якій зазначалося, що «питання по перейменуванню Єлисаветграда в Зінов'євськ буде вирішено найближчим часом» (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 24). З огляду на це, окружний комітет КП(б)У відправив до Харкова М. М. Кортунува, очевидно для того, щоб він «прискорив» підготовку постанови про перейменування, оскільки саме він 7 липня 1924 року о 19:40 телеграфом передав для окружного комітету повідомлення, що «особиста згода Петровського є, завтра буде постанова Президії» (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 25).

8 липня 1924 року на засіданні Малої Президії ВУЦВК було затверджено постанову Центральної адміністративно-територіальної комісії про перейменування м. Єлисаветграда в м. Зінов'євськ з одночасним перейменуванням Єлисаветградської округи в Зінов'євську. Також ВУЦВК порушив питання перед ЦВК СРСР про перейменування станції Єлисаветград у станцію Зінов'євськ (ДАКО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 27а). Не дивлячись на те, що Постанова ВУЦВК «Про перейменування Єлисаветградської округи в Зінов'євську округу і м. Єлисаветграда в м. Зінов'євськ» була ухвалена лише 7 серпня 1924 року (Постановление, 1924а: 447-448), а на рівні СРСР лише 5 вересня, в місті та окрузі розпочалася підготовка до масового святкування з нагоди набуття містом «революційної назви».

Уже 10 липня газета «Червоний шлях» вперше задекларувала, що вона виходить у Зінов'євську, а не в Єлисаветі-Єлисаветграді (Чорний, 2019: 227-228). Тоді ж видання повідомило, що ВУЦВК «схвалив перейменування міста Єлисаветграда в Зінов'євськ і Єлисаветградської округи в Зінов'євську» (ВУЦИК утвердил, 1924: 1) та представило програму святкування (Празднование переименования, 1924: 1).

12 липня 1924 року в театрі заводу «Червона Зірка» відбулися урочисті збори, на яких з гарячими промовама виступили голова окружного виконавчого комітету КП(б)У Г. П. Радченко, очільник окружного комітету КП(б)У П. П. Амосов та голова комісії з перейменування міста М. К. Іванов. Доповідачі «по-більшовицьки», «по-революційному» говорили про важкі часи робітничого

класу і селянства краю, про пролетарську революцію та світле майбутнє, про «полум'яного» революціонера й учня товариша Леніна – Григорія Овсійовича Зінов'єва, на честь якого перейменоване місто. Наприкінці зборів усі присутні ухвалили направити вітальну телеграму на ім'я винуватця торжества, а також за пропозицією М. К. Іванова одноголосно обрали Г. О. Зінов'єва «почесним головою окрвиконкому та членом міської ради» (К переименованию, 1924с: 2). Закриваючи збори, присутні поклялися «строго виконувати заповіді вождя т. Леніна та його учня т. Зінов'єва».

Того ж дня в місті вийшов спецвипуск газети «Червоний шлях», але був він присвячений не Г. О. Зінов'єву, а перейменуванню. Видання не змогло зібрати унікальних свідчень про «славного уродженця міста», а тому обмежилось лише розміщенням його фото (Тов. Г. О. Зиновьев, 1924: 2). У газеті за 12 липня були надруковані матеріали, підготовлені окружним агітпропом для уславлення нової назви. Оцінюючи в цілому опубліковане у спецвипуску, маємо констатувати, що матеріал був дуже низької якості, не розрахований на високоінтелектуального читача. Оскільки всі дописи однотипні, ми не будемо давати їм детальної характеристики. Дозволимо лише навести розлогу цитату з однієї статті, зберігаючи мову оригіналу (російську) аби показати рівень партійних функціонерів міста, а також передати дух та атмосферу, в яких проходив процес перейменування та святкування «народження нового імені». Отож, бачення ініціаторів перейменування проблеми було таким: «Ряд советских городов постепенно меняли свои названия. Вместо Екатеринослава теперь – Красноднeпровск, вместо Александровска – Запорожье, Екатеринодара – Краснодар, Петрограда – Ленинград и т. д. Неумолимой рукой революционного народа вычеркиваются имена царей и цариц, угнетавших и издевавшихся над народами России.

Почему-то наш Елисаветград оставался Елисаветградом. Неужели Елисавета была лучше Екатерины, которую поэт Шевченко назвал в своём произведении просто и образно – сукой. Елизавета несколько не уступала Екатерине, с той лишь разницей, что была глупее. 15 тысяч платьев и самые разнообразные сборища любовников от сына украинского дьячка Разумовского до простых гвардейцев – вот в чем заключался весь смысл жизни этой царицы.

Было бы грустно и смешно если-бы впредь название города оставалось старым. Наш город дал Зиновьева, вождя мирового революционного движения; Цюрупу – зампредсовнаркома. Из нашего округа вышел Троцкий, вождь Красной армии; родился виднейший пролетарский поэт Демьян Бедный. Наш город и округ имеет имена которыми может гордиться. К чёрту развратницу Елисавету. Елисаветград, как название города вычеркнуто из географических карт СССР.

Старый Елисаветград дворянский и купеческий вместе с юнкерами перестал существовать после Октябрьской революции. Только название города по прежнему как-то безтолково мозолило глаза и, ясно, как к такому наследию не прибавить эпитеты вроде «Елдыбеш», «Елисаветгроб».

Зиновьевск бьёт разруху, восстанавливает промышленность, выходит на широкую дорогу экономического и культурного наследия» (Кремнев, 1924: 2).

Кілька днів газета «Червоний шлях» публікувала матеріали про те, як «усі трудящі» святкували перейменування. Ось як це описує кореспондент видання А. Арбенін (цитату наводимо мовою оригіналу аби повною мірою передати атмосферу свята): «В субботу 12 июля окончательно похоронено слово «Елисаветград». Народился новый город, город пролетарской вольницы – Зиновьевск. Стройными колонами двигается Зиновьевский пролетариат по своему городу. С расцветенными ало-красными знамёнами, с портретами вождей революции, при оркестрах музыки проходят манифестирующие массы перед зданием партийного комитета. В речах ораторов слышны горячие призывы – строить ещё дружнее новую жизнь. В ответ несётся раскатистое «ура» тысячной массы. Город принял праздничный вид, принарядился. Госучреждения убраны красной материей, в рамках которых – наши вожди. Ночью горят электрические звёзды. У Краснозвёздцев торжественный пленум горсовета, посвящённый тов. Зиновьеву и Зиновьевску. Во всех клубах торжественные праздничные спектакли. Всюду слышится живое слово о живом вожде. Старый город умер... Над Елисаветградом вбит осиновый кол. Будем достойны носить имя т. Зиновьева, – сказал один из рабочих приветствовавший манифестирующих. «Будем достойны» – ответили все. Так оно и будет! Ибо у пролетария что ни слово, то дело. Пусть живёт т. Зиновьев, Зиновьевск и Зиновьевцы!» (Арбенин, 1924: 2).

Аби довершити святкування та ще більше увічнити Г. О. Зінов'єва, у місті його імені вирішили перейменувати вулицю Михайлівську на вулицю Григорія Зінов'єва. До речі, вулиця свою першоначву носила з моменту її закладення у середині XVIII століття. Також окружними та міськими партійними органами було вирішено зробити в подальшому дату перейменування міста (12 липня) вихідним днем для трудящих Зінов'євська.

18 липня 1924 року Г. О. Зінов'єв особисто привітав містян телеграмою, у якій зазначив, що через велику зайнятість не зміг особисто прибути на святкування перейменування та констатував, що вбачає у зміні назви міста «растущую мощь и внимание коммунистической партии и беспредельную любовь со стороны трудящихся масс к ней, готовых на величайшие акты самопожертвования во имя пролетарской революции» (Телеграмма, 1924: 2).

Продовжуючи вимітати «мітлюю трудового народу» стару назву з міста, 19 липня 1924 року ВУ ЦВК УСРР порушив клопотання перед ЦВК СРСР про перейменування станції Єлисаветград в станцію Зінов'євськ (По Советскому Союзу, 1924: 2). 22 листопада 1924 року ЦВК СРСР видав постанову про перейменування (Переименование, 1924: 4). На початку жовтня 1924 року Зінов'євський окружний виконавчий комітет прийняв рішення зберегти дім, в якому в елисаветградський період життя проживав Г. О. Зінов'єв (Дом, 1924: 4). Будинок було передано у підпорядкування міської організації політпросвіти ймовірно для подальшої музеєфікації. Як бачимо, після перейменування постать живого вождя у Зінов'євську була увічнена за кращими лекалами і традиціями більшовицької пропаганди.

Через рік все та ж газета «Червоний шлях» писала, що містяни будуть з гордістю носити ім'я «товариша Зінов'єва», що старе вже ніколи не

повернуться, що всі трудящі міста – зінов'євці.

23 березня 1926 року Г. О. Зінов'єв був знятий з посади голови Ленінградської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (Зиновьев, 1990: 96), а 23 липня того ж року виведений з членів Політбюро ЦК ВКП(б) та усунений з посади Голови Комінтерну. Це стало наслідком внутрішньопартійної боротьби, у якій Г. О. Зінов'єв програв Й. В. Сталіну (Васецкий, 1989: 120).

Партійна номенклатура Зінов'євська належним чином відреагувала на початок падіння «кращого учня Леніна і палкого лєнінця». Уже в липні 1926 року засоби масової інформації міста жодним словом не згадали про «живого вождя», а партійна верхівка округу і міста започаткувала обговорення можливості перейменування міста в «нову революційну» назву. Як варіант нової назви пропонувалося увічнити Ф. Е. Дзержинського та перейменувати місто в Дзержинськ (Пасічник, 2012: 12). Нову назву місто отримало 1934 року, коли після смерті С. М. Кірова місто Зінов'євськ було перейменоване в Кірово, а 1939 року – в Кіровоград.

Висновки. Реконструкція та аналіз подій щодо зміни назви міста Єлисаветграда в 1924 році засвідчує, що перейменування стало результатом політики радянської топонімії в СРСР, яка активно стартувала після смерті більшовицького вождя В. І. Леніна. Перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ відбулося завдяки активним діям окружного та міського осередків КП(б)У, які, кулуарно вирішивши якою має бути нова назва міста, переконали «трудящі маси» в тому, що це їхній вибір і що увічнення Г. О. Зінов'єва – це запорука успіху «нового пролетарського» міста у майбутньому. Перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ стало другим випадком в історії УСРР, коли географічний об'єкт було названо на честь ще живого, але не вічного вождя. Падіння Г. О. Зінов'єва спричинило повторні перейменування міста у 1934 та 1939 роках, що безумовно позначилося і на його історії, і на міській топонімії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Агітпроп, 1924 – Агітпроп. К переименованию г. Елисаветграда в Зиновьевск // *Червоний шлях*. 1924. 21 червня. С. 2.
- Амосов, 1924 – Амосов П. Окружная партконференция // *Червоний шлях*. 1924. 23 квітня. С. 1.
- Арбенин, 1924 – Арбенин А. Зиновьевск // *Червоний шлях*. 1924. 15 липня. С. 2.
- Васецкий, 1989 – Васецкий Н. А. Г. Е. Зиновьев: страницы жизни и политической деятельности // *Новая и новейшая история*. 1989. № 4. С. 111–139.
- Вержбиньски, 2012 – Вержбиньски Я. Топонимические советизмы, связанные с именами Ленина и Сталина // *Acta Universitatis Lodziensis. Folia linguistica Rossia*. Том 8 (2012). S. 103–111.
- Второй, 1924 – Второй съезд советов Союза Советских Социалистических Республик: стенографический очерк. М., 1924. 236 с.
- ВУЦИК утвердил, 1924 – ВУЦИК утвердил переименование города Елисаветграда в Зиновьевск и Елисаветградского округа в Зиновьевский // *Червоний шлях*. 1924. 10 липня. С. 1.
- ДАКО – Державний архів Кіровоградської області.
- Дамбуев, 2015 – Дамбуев И. А. Советское законодательство о наименовании географических объектов // *Мир науки, культуры, обозрения*. 2015. № 6. С. 290–293.
- Дом, 1924 – Дом, где родился Зиновьев // *Червоний шлях*. 1924. 4 жовтня. С. 4.
- Заривайко, 1987 – Заривайко Прокіп Авдійович / Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Відп. ред. І. Ф. Курас. К., 1987. С. 209.
- Зиновьев, 1990. – Зиновьев (Радомысльский) Григорий Евсеевич (Евсей-Гершен Аронович) // *Известия*

- ЦК КПСС. 1990. № 7. С. 96.
- Історія, 1972 – Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. К., 1972. 816 с.
- К переименованию, 1924a – К переименованию г. Елисаветграда // *Червоний шлях*. 1924. 22 червня. С. 3.
- К переименованию, 1924b – К переименованию Елисаветграда в Зиновьевск. Как был переименован наш город. Беседа с Секретарем Окружного партийного комитета тов. Амосовым // *Червоний шлях*. 1924. 12 липня. С. 2.
- К переименованию, 1924c – К переименованию Елисаветграда. Торжественное заседание представителей партийных, профсоюзных и советских организаций // *Червоний шлях*. 1924. 15 липня. С. 2.
- Коммунистический, 1969 – Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк. М., 1969. 600 с.
- Кремнев, 1924 – Кремнев М. Прежде и теперь // *Червоний шлях*. 1924. 12 липня. С. 2.
- Матівос, 2004 – Матівос Ю. М. Місто на Сивому Інгулі: Історико-публіцистичний нарис. Кіровоград, 2004. 296 с.
- Открытие, 1924 – Открытие 8-й Окружной партконференции // *Червоний шлях*. 1924. 24 квітня. С. 2.
- Пасічник, 2012 – Пасічник Л. М. Від Єлисаветграда до Кіровограда // *Вечірня газета*. 2012. 28 грудня. С. 12.
- Переименование, 1924 – Переименование станции Елисаветград // *Червоний шлях*. 1924. 22 листопада. С. 4.
- По Советскому Союзу, 1924 – По Советскому Союзу. О переименовании станции Елисаветград // *Червоний шлях*. 1924. 19 липня. С. 2.
- Постановление, 1924a – Постановление Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета от 7 августа 1924 года “О переименовании Елисаветградского округа в Зиновьевский округ и гор. Елисаветграда в гор. Зиновьевск” // *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 1924. № 20. С. 447–448.
- Постановление, 1924b – Постановление Президиума ЦИК Союза ССР от 6 июня 1924 г. «О переименовании г. Юзовки, Округа Юзовского и ст. Юзово» // *Вестник Центрального Исполнительного Комитета, Совета Народных Комиссаров и Совета Труда и Оборона Союза ССР*. 1924. № 6. С. 199.
- Празднование переименования, 1924 – Празднование переименования Елисаветграда // *Червоний шлях*. 1924. 10 липня. С. 1.
- От редакции, 1924a – От редакции // *Червоний шлях*. 1924. 10 червня. С. 1.
- От редакции, 1924b – От редакции // *Червоний шлях*. 1924. 11 червня. С. 1.
- От редакции, 1924c – От редакции // *Червоний шлях*. 1924. 12 червня. С. 1.
- От редакции, 1924d – От редакции // *Червоний шлях*. 1924. 13 червня. С. 1.
- Телеграмма, 1924 – Телеграмма от т. Зиновьева // *Червоний шлях*. 1924. 19 липня. С. 2.
- Тов. Г. О. Зиновьев, 1924 – Тов. Г. О. Зиновьев // *Червоний шлях*. 1924. 12 липня. С. 2.
- Шалаева, 2013 – Шалаева Н. Проблемы культа личности В. И. Ленина (историографический анализ) // *Власть*. 2013. № 5. С. 104–108.
- Шевченко, 1988 – Шевченко С. Єлисаветград–Зінов'євськ–Кірово // *Молодий комунар*. 1988. 17 вересня. С. 6–7.
- Чорний, 2019 – Чорний О. В. Єлисавет: походження назви та історія її вживання (1755–1924) // *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Випуск 25. Кропивницький, 2019. С. 214–246.

REFERENCES

- Agitprop, 1924 – Agitprop. K pereimenovaniyu g. Yelisavetgrada v Zinov'yevsk [To Renaming the city of Elisavetgrad to Zinovievsk] // *Chervonyy shlyakh*. 1924. 21 chervnya. S. 2. [in Russian].
- Amosov, 1924 – Amosov P. Okruzhnaya partkonferentsiya [The District Party Conference] // *Chervonyy shlyakh*. 1924. 23 kvitnya. S. 1. [in Russian].
- Arbenin A. Zinov'yevsk [Zinov'yevsk] // *Chervonyy shlyakh*. 1924. 15 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Vasetskiy, 1989 – Vasetskiy N. A. G. Ye. Zinov'yev: stranitsy zhizni i politicheskoy deyatelnosti [G. E. Zinoviev: pages of life and political activity] // *Novaya i noveyshaya istoriya*. 1989. № 4. S. 111–139. [in Russian].
- Verzhbin'ski, 2012 – Verzhbin'ski Ya. Toponimicheskiye sovetizmy, svyazannyye s imenami Lenina i Stalina [Toponymic sovietisms connected with the names of Lenin and Stalin] // *Acta Universitatis Lodziensis. Folia linguistica Rossia*. Tom 8 (2012). S. 103–111. [in Russian].
- Vtoroy, 1924 – Vtoroy s"yezd sovetov Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik: stenograficheskiy ocherk [Second Congress of Soviets of the Union of Soviet Socialist Republics: a shorthand sketch]. M., 1924. 236 s. [in Russian].
- VUTSIK utverdil, 1924 – VUTSIK utverdil pereimenovaniye goroda Yelisavetgrada v Zinov'yevsk i Yelisavetgradskogo okruga v Zinov'yevskiy [The All-Ukrainian Central Executive Committee approved the renaming of the city of Elisavetgrad into Zinovievsk and the Elisavetgrad district into Zinovievsk district] // *Chervonyy shlyakh*. 1924. 10 lypnya. S. 1. [in Russian].
- DAKO – Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti [State archive of Kirovohrad region]. [in Ukrainian].
- Dambuyev, 2015 – Dambuyev I. A. Sovetskoye zakonodatel'stvo o naimenovanii geograficheskikh ob'yektov [Soviet legislation on geographical names] // *Mir nauki, kul'tury, obozreniya*. 2015. № 6. S. 290–293. [in Russian].
- Dom, 1924 – Dom, gde rodilsya Zinov'yev [The house where Zinoviev was born] // *Chervonyy shlyakh*. 1924. 4 zhovtnya. S. 4. [in Russian].

- Zaryvayko, 1987 – Zaryvayko Prokip Avdiyovych [Zaryvayko Prokip Avdiyovych] / Velykyy Zhovten' i Hromadyans'ka viyna na Ukrayini. Entsyklopedychnyy dovidnyk / Vidp. red. I. F. Kuras. K., 1987. S. 209. [in Ukrainian].
- Zinov'yev, 1990 – Zinov'yev (Radomysl'skiy) Grigoriy Yevseyevich (Yevsey-Gershen Aronovich) [Zinov'yev (Radomysl'skiy) Grigoriy Yevseyevich (Yevsey-Gershen Aronovich)] // *Izvestiya TsK KPSS*. 1990. № 7. S. 96. [in Russian].
- Istoriya, 1972 – Istoriya mist i sil URSR. Kirovohrads'ka oblast'. [The History of cities and villages of the USSR. Kirovograd region]. K., 1972. 816 s. [in Ukrainian].
- K pereimenovaniyu, 1924a – K pereimenovaniyu g. Yelisavetgrada [To rename Elisavetgrad] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 22 chervnya. S. 3. [in Russian].
- K pereimenovaniyu, 1924b – K pereimenovaniyu Yelisavetgrada v Zinov'yevsk. Kak byl pereimenovan nash gorod. Beseda s Sekretarem Okruzhnogo partiynogo komiteta tov. Amosovym [To rename Elisavetgrad to Zinovievsk. How our city was renamed. Conversation with the Secretary of the District Party Committee comrade Amosov] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 12 lypnya. S. 2. [in Russian].
- K pereimenovaniyu, 1924c – K pereimenovaniyu Yelisavetgrada. Torzhestvennoye zasedaniye predstaviteley partiynykh, profsoyuznykh i sovetskikh organizatsiy [To rename Elisavetgrad. Solemn meeting of representatives of party, trade union and Soviet organizations] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 15 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Kommunisticheskiy, 1969 – Kommunisticheskiy Internatsional. Kratkiy istoricheskiy ocherk [Communist International. A brief historical outline]. M., 1969. 600 s. [in Russian].
- Kremnev, 1924 – Kremnev M. Prezhde i teper' [Before and now] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 12 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Mativos Yu. M. Misto na Syvomu Inhuli: Istoryko-publitsystychnyy narys [The city on the Gray Ingul: Historical and journalistic essay]. Kirovograd, 2004. 296 s. [in Ukrainian].
- Otkrytiye, 1924 – Otkrytiye 8-y Okruzhnoy partikonferentsii [Opening of the 8th District Party Conference] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 24 kvitnya. S. 2. [in Russian].
- Pasichnyk, 2012 – Pasichnyk L. M. Vid Yelysavethrada do Kirovohrada [From Yelisavetgrad to Kirovograd] // *Vechirnya hazeta*. 2012. 28 hrudnya. S. 12. [in Ukrainian].
- Pereimenovaniye, 1924 – Pereimenovaniye stantsii Yelisavetgrad [Renam of Elisavetgrad station] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 22 lystopada. S. 4. [in Russian].
- Po Sovetskomu, 1924 – Po Sovetskomu Soyuzu. O pereimenovanii stantsii Yelisavetgrad [Across the Soviet Union. About renaming Elisavetgrad station] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 19 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Postanovleniye, 1924a – Postanovleniye Vseukrainskogo Tsentral'nogo Iсполnitel'nogo Komiteta ot 7 avgusta 1924 goda «O pereimenovanii Yelisavetgradskogo okruga v Zinov'yevskiy okrug i gor. Yelisavetgrada v gor. Zinov'yevsk» [Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee of August 7, 1924 «On renaming the Elisavetgrad district into the Zinovievsky district and the mountains. Elisavetgrad in the mountains. Zinovievsk»] // *Sobraniye uzakoneny i rasporyazheniy Raboche-Krest'yanskogo Pravitel'stva Ukrainy*. 1924. № 20. S. 447–448. [in Russian].
- Postanovleniye, 1924b – Postanovleniye Prezidiuma TsIK Soyuz SSR ot 6 iyunya 1924 g. «O pereimenovanii g. Yuzovki, Okruga Yuzovskogo i st. Yuzovo» [Resolution of the Presidium of the Central Executive Committee of the USSR dated June 6, 1924 «On renaming the town of Yuzovka, Yuzov District and station Yuzovo »] // *Vestnik Tsentral'nogo Iсполnitel'nogo Komiteta, Soveta Narodnykh Komissarov i Soveta Truda i Oborony Soyuz SSR*. 1924. № 6. S. 199. [in Russian].
- Prazdnovaniye pereimenovaniya, 1924 – Prazdnovaniye pereimenovaniya Yelisavetgrada [Celebration of renaming of Elisavetgrad] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 10 lypnya. S. 1. [in Russian].
- Ot redaktsii, 1924a – Ot redaktsii [From the editorial board] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 10 chervnya. S. 1. [in Russian].
- Ot redaktsii, 1924b – Ot redaktsii [From the editorial board] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 11 chervnya. S. 1. [in Russian].
- Ot redaktsii, 1924c – Ot redaktsii [From the editorial board] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 12 chervnya. S. 1. [in Russian].
- Ot redaktsii, 1924d – Ot redaktsii [From the editorial board] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 13 chervnya. S. 1. [in Russian].
- Telegramma, 1924 – Telegramma ot t. Zinov'yeva [The telegram from Comrade Zinoviev] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 19 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Tov. G. O. Zinov'yev, 1924 – Tov. G. O. Zinov'yev [Comrade G. O. Zinoviev] // *Chervonny shlyakh*. 1924. 12 lypnya. S. 2. [in Russian].
- Shalayeva, 2013 – Shalayeva N. Problemy kul'ta lichnosti V. I. Lenina (istoriograficheskiy analiz) [Problems of the personality cult of V. I. Lenin (historiographic analysis)] // *Vlast'*. 2013. № 5. S. 104–108. [in Russian].
- Shevchenko, 1988 – Shevchenko S. Yelysavethrad–Zinov'yevs'k–Kirovo [Yelysavethrad–Zinov'yevs'k–Kirovo] // *Molodyy komunar*. 1988. 17 veresnya. S. 6–7. [in Ukrainian].
- Chorny, 2019 – Chorny O. V. Yelysavet: pokhodzhennya nazvy ta istoriya yiyi vzhyvannya (1755–1924) [Yelisavet: The origin of the name and the history of its application (1755–1924)] // *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky*. Vypusk 25. Kropyvnyts'ky, 2019. S. 214–246. [in Ukrainian].